

A meg nem értett Gyáni Gábor

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy örültem Gyáni Gábor „Pontatlan olvasatok, avagy hogyan konstruáljuk meg a vitapartneret” című reflexiójának, noha eredetileg úgy gondoltam, hogy a jó magyar szokásnak megfelelően Gyáni Gábor negligálni fogja „A magyar történetírás és a marxizmus” című tanulmányomat. Ez az írásom ugyanis bíráló alá vette azokat a szellemi állapotokat, amelyek között – némileg leegyszerűsítve – hovatovább csak az új rendszert fenntartó, szinte kizárólag apologetikus („modern polgári-nyugatos” vagy konzervatív nacionalista-neohorthysta) elgondolásoknak, szellemi orientációknak van helye. Gyáni Gábor tulajdonképpen jó taktikát választott: formailag reagál terjedelmes szövegem néhány – gondolatait bíráló – aspektusára, míg tartalmilag minden fontos vitakérdést megkerül vagy eleve elutasít, ám azért állást is foglal az őt érdeklő témákban. Gyáninak, persze, valójában egy pillanatra sem ment el a kedve a vitától, csak a vita „cool” formáját folytatja. Egyrészt, azonnal denunciózza és hitelteleníti a vitapartneret, mondván, hogy az nem érti, félreérti, félreolvassa valójában tényleg nem túl bonyolult szövegeit, másrészt, ezzel mindjárt felmentést is ad magának, hogy megismételt téziseit különösebb érvelés nélkül adja elő. Erre szokták mondani: ügyes. Közben azért finoman megforgatja a hatalom pallosát is: úgy érvel, mintha egy egész csapat nevében beszélne, bár nem derül ki, hogy megbízásból cselekszik-e, vagy csak csapatára (netán híveire?) gondol, esetleg egyszerűen a hivatalos, általa is képviselt főáramra.

Ha valaki ki akar térni a vita elől, s el akarja kerülni a fáradságos polémiát, érdemes Gyáni receptjét követni: mindenekelőtt primadonna módjára sértődj meg, denunciózd a vitapartneret, tulajdoníts neki hátsó szándékokat, és bizonyítsd be, hogy nem épelméjű, de legalábbis, hogy nem képes megérteni a vitatott mondatokat, gondolatokat. Ám a jó taktikát is túl lehet hajtani, ha az ember saját magán kívül mindenki más „hülyére” vesz, aki tanulmányát nem pusztá hamisításként olvasta. Miközben Gyáni maga írja le, hogy már a korábbi években is tettem egy-egy vonatkozásban kritikai megjegyzéseket nézeteivel kapcsolatban, most mégis arra a következtetésre jut, hogy valaki vagy valakik irányítják tollamat... Abszurdabb feltételezés legfeljebb az összeesküvés-elméletben gondolkodók körében dívik. Nagy kár, hogy az általam megbecsült szerző nem vállalkozott korrekt eszmecserére. Hogy ehhez az intellektuális arzenál kevés, vagy inkább csak a „ne legitimáljunk a »hivatalostól« idegen szempontrend-

szert” hagyománya vezeti, netán a személyes hiúság vagy ezek mind együtt, nehéz eldönteni. Pedig Gyáni nagy kritikus hírében áll a szakmán belül. Ám gyakran tapasztaljuk, hogy a legnagyobb kritikusok viselik a legnehezebben a kritikát. Még azt is felrója nekem, hogy nem akarom meggyőzni őt és az olvasókat... Igaz, más helyen kíméletlen vitázónak tekint. Persze, hogy nem meggyőzni akarom az olvasókat, hanem csupán elgondolkodtatni igyekszem őket a magyar történeti látásmód mai állása felől általában, néhány fontos történeti és szemléleti kérdéssel kapcsolatban. Gyáni Gábor nagystílűségét demonstrálja, hogy mindjárt identitásom megroppanására következtet, miközben egész tanulmányom – Gyáni ezt pontosan tudja – éppen az ellenkezőjét bizonyítja. De ha egy írás célja a személyeskedés, a képviselt álláspont pusztá lejárátása, az ilyen inkorrekt megjegyzéseknek már nincs is komoly jelentőségük. Mégis, az olvasók kedvéért, „pedagógiai okokból” illik válaszolni, mert még valaki azt hihetné, Gyáni „vitacikkében” vannak bizonyított elemek.

Gyáni Gábor a reális vitakérdések és kritikai szempontok helyett jobbára csak személyes minősítéssel foglalkozik, de azért eközben is az új „demokrácia” és „piacgazdaság” (hogy az ő fogalmait használjam) történész-ideológusaként, intellektuális menedzsereként tűnik fel. Ez nem feltétlenül kritikai megjegyzés, csupán egy funkció ellátására utal. Miután Gyáni nagy hangon kioktatott, hogy írásait félreolvasom, félreértem, elfeledkezik arról, hogy legalább *pro forma* megismerkedjen a „másik paradigmával”, amelynek sokféle és számos terméke jelent meg éppen az *Eszmélet* folyóiratban. Ő többször is megdorgál engem, mint jó tanító bácsi, hogy keveset olvastam tőle. Ezt a beállítódást akár tréfának is vehetném. Ám Gyáni tényleg nem fogja fel, hogy itt nem róla van csupán szó, hanem azokról is, akik nem hódolnak be kritikátlanul a mainstream történetírói paradigmának, és vele ellentétben esetleg nyitottak másféle elképzelésekre is. Ám, mint az elfogulatlan olvasó látni fogja, Gyáni – úgy mond, pontosítási kísérletei során – minduntalan ugyanazokra a végkövetkeztetésekre jut, amelyeket tanulmányomban bíráltam, s amelyeket úgy fogtam fel, mint egy adott korszak uralkodó elméleti-ideológiai alapvetésének egyik irányzatát a történettudományon belül.

Gyáni Gábor hét pontban foglalta össze „téves olvasataimat”, amelyeken – legyen bármily unalmas is – végig kell mennünk legalább fő vonalakban, hogy lássuk, semmilyen „pontosítás” nem módosította az általam rekonstruált és bírált nézeteket.

A marxista történész-hagyomány tagadása

Gyáni Gábor 1. pontja közös tanárunk, Ránki György akadémikus marxista mivoltának megítélésére vonatkozik. Én azt állítom, többek között, eredeti tanulmányomban – nem az alábbi kategorikussággal –, hogy Gyáni Gábor a magyar történetírás marxista hagyományát, korszakát

szándékosan „legyengíti”, néhány fő alkotóját ebből az irányzatból kiemeli és „demarxizálja”, tulajdonképpen igyekszik a marxista történetírás pusztalétezését is kétségbe vonni, eljelentékteleníteni, és zavaros módon a marxizmust összekeverni a rendszer legitimációs ideológiájával, a marxizmus–leninizmussal. Azt írtam, hogy miközben Ránki megszabadult az *ideológiai* kötöttségtől, valójában sohasem adta fel a marxista elemzési módszert és kritikai szemléletet. Ez valamely, de azért kitalálható okból kritikusat kihozza a sodrából. Gyáni önmaga idézgetésébe feledkezve arra jutott: én „értettem félre” az ő álláspontját. De mi is itt a félreértés? Gyáni nagy szellemi csinn-bumm cirkusza végén az én következtetésemet még tovább radikalizálja, vagyis nemhogy nem cáfolja álláspontomat, épp ellenkezőleg, alátámasztja azt: Gyáni odáig megy, hogy Ránkival szemben is tagadja annak marxista szellemi elkötelezettségét. Hogy szerintem mi végre teszi ezt Gyáni, azt tanulmányomban elég bőségesen elmeséltem. Arról meg nincs mit mondani, hogy ha egy szerző megszabadul egy rendszer politikai kötöttségeitől és „ideológiai abroncsaitól”, akkor az „ideológiai kötöttségek” kifejezés semmiféle torzítást nem tartalmaz, amin a látszat szerint engem Gyáni rajtakapott. Ezt írtam: [Gyáni] „Nem hangsúlyozza, hogy miközben Ránki megszabadult az *ideológiai* kötöttségtől, valójában sohasem adta fel a marxista elemzési módszert és kritikai szemléletet.” Gyáni ezt opponálja mint „félreolvasást”, mondván, ő Ránkit sohasem tartotta marxistának. Lelke rajta. De ezt is csak most mondja ki. Én finoman fogalmaztam meg azt, hogy Gyáni Ránki esetében elhallgatja marxista voltát, nem is gondolván, hogy Gyáni képes abszolút evidenciákat nyilvánosan is tagadni, magával Ránki Györggyel szemben is. Gyáni minden érvelés, minden bizonyíték nélkül jelenti ki, hogy Ránki egyáltalán nem volt marxista.¹ Ez módszertani és szakmai zsákutca, s merem állítani, tudományerkölcszi szempontból sem korrekt eljárás. Hogyan is nézne ki, ha egy olyan történész, mint Gyáni Gábor egy marxista elődöt „istenít”? Pedig ez történik... Mint tudjuk, egy nagy örökség sok mindenre alkalmas. Ennyit Gyáni 1. pontjáról.

Sajnos, Gyáni 2. pontja is hasonlóan gyenge lábakon áll, legfeljebb meglepő kistílúsége mutatkozik meg még durvább vonásokban. Gyáni egész koncepciójából fakad, hogy nem tud mit kezdeni Szűcs Jenő szintén *evidens* marxista elkötelezettségével.² Hiszen még hevenyészett válaszában is azt állítja: ha Szűcs közeledett Bibóhoz, akkor fel kellett adnia marxista nézeteit vagy elemzési módszerét...(?) Így néz ki nálunk egy korrekt szillogizmus... Ez természetesen egyáltalán nem érv, ez szómágia; sem elméleti, sem szakmai bizonyítékok, sem semmi egyéb nem támasztja alá. Mit mondjak, nem szép. Hiába vettem a fáradságot, hogy bemutassam Szűcs marxista hivatkozásait és koncepciójának marxista gyökereit, Gyáni ez esetben is csak kinyilatkoztat, *poeta dixit*. Még szerencse, hogy nem került elő Juhász Gyula, Lackó Miklós, Berend T. Iván, hogy a nagy marxista generáció más korifeusait most ne emlegessem.

Gyáni 3. pontja sem tartalmasabb, itt is egyetlen cél vezet: elkerülni a valóságos vitát, eltakarni valóságos ideológiai nézeteit. Gyáni mint történész és mint teoretikus nem érti a liberalizmus és a nacionalizmus gazdasági, társadalmi és politikai összekapcsoltságát, nem érti, hogy a két történelmi jelenség, mint ugyanannak az éremnek két oldala jelenik meg a történelemben és a jelenben is. Nem is kívánja bizonyítani, hogy érti, csupán szokásos módján megjegyzi, hogy ő mindazt, amiről én beszélek, másutt már jól megírta. Kitér minden reális vita elől, ismét csak azzal a kamuflázssal, hogy nem jól értem, amit ő ír. *Poeta dixit*.

„Egész pontosan így szól gondolatmenetem:” – idézi önmagát szerzőnk: – „A nemzeti történelmi paradigma bomlásának okai különösen sokrétűek. A második világháború már említett történelmi tapasztalatában rejlik a jelenség egyik forrása, s ettől némileg függetlenül a jobb- és baloldali totalitarizmusok destruktív szellemi hatása járult hozzá döntő mértékben. Az agresszív hatalmi politikák 20. századi féktelen tombolása, a baloldali diktatúrák deklarált nemzetellenessége, s nemkülönben imperialista internacionalizmusának megannyi elrettentő megnyilvánulása folytán egy időre diszkreditálódott a (szélsőséges) nacionalizmus [...]” (Gyáni 2010, 20)

Ez az egész állítás úgy téves, ahogy van, tartalmában, nyelvileg és fogalomhasználatában egyaránt, de ez utóbbi kettőtől most tekintsünk el. Az államszocializmus egész korszakát a nemzeti paradigma bomlásának tekinteni („baloldali totalitarizmus”?) szerfölött bizonyítatlan állítás. Gyáni készpénznek veszi a marxista–leninista jelszavakat, nem a valóságos történelmi folyamatból indul ki. Éppen az ellenkezője igaz annak, amit állít, különben nem is lenne érthető, hogy e rendszerek bukása után hogyan tud egy pillanat alatt szárba szökni a legvadabb etnonacionalista reneszánsz. Nem látni, hogy a Szovjetunió a nemzetek inkubátorának bizonyult, több mint baki. Súlyos tévedés. Éppen a Szovjetunió felbomlása adta meg a lökést a régióban az etnonacionalizmus megerősödéséhez. A Szovjetunió felbomlásának egyik alapvető mozzanata viszont a neoliberais világgazdasági trendnek való alárendelődés volt.³ A nacionalizmus felvirágzásának egyik kiinduló oka és megnyilvánulása, amely magának – Gyáni avitt fogalomhasználatával – a „totalitárius rendszerek” felbomlásának is fontos eleme: a tőkés világrendszer neoliberális uralmi szisztémájának, illetve gazdasági rendjének mély válsága. Az etnonacionalizmus felvirágzása – az államszocializmus összeomlása, az egész nemzetközi baloldal legyengülése mellett – e világválságra, „a tőke strukturális válságára” (Mészáros István) adott világméretű torz válasz. Gyáni megadott cikkeiben, a *Heti Választól az Élet és Irodalomig* hiába keresné az olvasó e problémakör akár világosabb megfogalmazását is; mert ha az ember nem magának a világrendszernek a működéséből indul ki, feladja a valóságos okok keresését, hiszen nem magyar vagy kelet-európai specifikumról van

szó, hanem „világjelenségről”. Ugyanis Gyáni nem érti, hogy a (neo)liberalizmus kudarca e válságban fejeződik ki a legeklatánsabban. Nem érti, hogy a kapitalizmus liberális menedzselésének összeomlása a mi régióinkban (is) a rendszer nacionalista menedzselését hívta életre, kiszorítva a baloldal antikapitalista (és tulajdonképpen minden más) formaváltozatait. A liberalizmus és a nacionalizmus ebben az elméleti valamint egyszerre történeti-gazdasági és szellemi térben két veszekedő testvér, sőt szíami iker. Ezt a gondolatot hiányoltam Gyáni okfejtéséből, amin azonban sem most, sem máskor nem gondolkodott el. Inkább sértett hangon idézgeti saját magát, érvelés helyett megint páváskodik, miközben mellékesen elismeri, hogy ez a problematika a nemzeti paradigma újra-megerősödésének alapvető tárgyköre. Hál’ istennek! Mégiscsak könnyebb a vitából kibújni, mint önállóan megfontolni egy-egy gondolati felvetés jogosságát.

A régióvita

Gyáni 4. pontjában is ragaszkodik ahhoz, hogy e tekintetben is munkáságának egészét tekintsem át, negligálva azt, hogy feladatom pusztán az elméleti publicisztikájában felbukkanó vitatható elméleti konstrukciók bemutatása volt. A kioktatás helyett itt elsüthette volna bölcsességeit, hiszen tanulmányom nagyobb része éppen e kérdés körül forog. De nem tette. Még ha fel is mondanám a leckét, amelyet tőlem Gyáni követel, akkor sem látná okát komoly vitának, hiszen számára felvetett kérdéseim, illetve a mai, neomarxista gondolkör teljesen idegen, tudomást sem akar róla venni, zárt rendszerben gondolkodik (noha nagy vesződéssel rekonstruálja a posztmodern és más divatos irányzatok fogalmi szerkezetét). Valahogy úgy tesz, mint az ismert viccben a paraszt bácsi, aki először jár az állatkertben, és a zsiráfra rettentően rácsodálkozik, aztán megjegyzi: „Mán pedig ilyen állat nincsen.” De hagyjuk is most a marxizmust, amikor az alapvető probléma az marad, mutatva a vitapartner horizontját, hogy vajon érti-e Gyáni saját magát. Hisz’ még azt a megjegyzésemet sem értette meg – jelen cikkét jellemző személyeszubjektív gondolkodásmódja következtében –, hogy a „közép-európai” gondolat mennyiben tartozott a rendszerváltás ideologikumához. Pedig hosszan és részletesen érveltem, a szakmai viták során sem kifogásolta senki, sőt éppen ellenkezőleg. Ám neki itt csak az volt a fontos, hogy én szerencsétlen, kvázi feltételeztem, hogy ő előre látta a rendszerváltást. Itt egyetértek Gyánival, természetesen nem látta előre... Ám 1988 körül már nem kellett nagy bölcsesség ahhoz, hogy az ember feltételezze legalább magában, miszerint nagyobb átalakulások várhatók. De hisz nem is ez a vitapont, túl azon, hogy nem is állítok ilyesmit. Gyáni gondolati kuszaságomra következett a sajátjából. Bármily képtelenségnek is tűnik, szerzőnk nem veszi észre, hogy a közép-európaiság problémája az ő gondolkodásában a „közép-európai” magyar kapitalizmus kelet-

kezésének összefüggésében merül föl, amit Pach Zsigmond Pállal való vitájában is demonstrált. De hát nem mondom fel még egyszer a tanulmányomat, hiszen az olvasó meggyőződhet arról, hogy az én belső gondolati ellentmondásaimról vagy Gyániéről van-e szó. Gyáni egyébként túlságosan is könnyű kézzel intézi el Pachot, anélkül, hogy e téren bármilyen komoly szaktudományos kutatása lenne, de ez legyen az ő személyes ügye. Ám az már nem személyes ügy, hogy ideológiai konstrukciója egy adott periódusban milyen gondolati tendenciákat támogat. Nem világos számára, hogy egy történész akaratától függetlenül készíthet elő vagy erősíthet fel gondolati irányzatokat, fejleményeket. Nem érti, hogy a Közép-Európa-fogalom körüli vita hozzátartozott a rendszerváltás ideologikumához, függetlenül attól, hogy Gyáni Gábornak akkoriban milyen elképzelései voltak a történelmi perspektívákról. Hát ki olvas félre itt kit? Keressünk a kákán is csomót, csak hogy ne kelljen a fontos kérdésekről polemizálni. A hatalmi-személyes aspektus megint fontosabb minden elméleti vitánál.

1956 – 1968

Gyáni 5. pontjában bizonyul a legeleesebbnek, amikor 1956 kapcsán kifejtett kritikámhoz érdemben egyetlen szót nem tud hozzáfűzni. Itt már nem bíbelődik különféle idézetekkel sem, hogy szövegértésem korlátait és gyengeelméjűségemet bizonygassa. Csupán 1956 „társadalomtörténetével” foglalkozó – általam alaposan megbírált – cikkének zárógondolatát idézi, mintha a részemről kifogásolt gondolati konstrukciót és kritikámat ezzel *ad acta* tenné. Gyáni saját megfogalmazásától elragadtatva nem veszi észre (nem akarja észrevenni!), hogy egész '56-os koncepciója szemben áll a tények sorával, nem érti, hogy a felkelés két hetének eseményei alapján társadalomtörténeti végkonklúzióinak levonása módszertani zsákutcába kergeti. Még a munkástanácsok kezésének eseménytörténetét is összezavarja. A tulajdonos parasztság forradalmi potenciáljáról szőtt álmódoszásai pedig nélkülözik a történeti megalapozottság minimumát is, vagy esetleg olyan forradalomkoncepcióval rendelkezik, amely ismeretlen a komoly elméleti irodalomban. Gyáni ezt a végső gondolatot fogalmazza meg e témakörben: „Valójában azonban éppen a munkástanácsai ötvenhat-imázs kizárólagossága mellett kardoskodó Krausz tesz meg mindent a »viszonylag egységes forradalmi tábor« fogalmának elfogadtatásáért, amivel engem vádol. Mi egyéb ez, mint a szinekdochikus történeti ábrázolás példaszzerű esete. Krausz lelke rajta.” Ez a klasszikus csúsztatás, amin Derrida fogalomhasználatára sem segít. Legalább hatféle irányzatot különböztetek meg olyan cikkemben is, amelyet Gyáni Gábor egy ízben figyelemre méltatott (gondolom, el is olvasta). Az '56-os felkelés társadalmi és politikai irányzatainak sokfélesége egy kérdés (a munkástanácsoktól a demokratikus kommunistákon

át Mindszentyig, a Köztársaság téri gyilkosokig stb.), és hogy kit tartunk ebből forradalminak, kit nem, egy másik. Az '56-os munkástanácsok szerepe, jellege pedig egy harmadik problémakör. Gyáni a három témakör összecsúsztatásával próbálja álláspontomat diszkreditálni, de inkább saját tudományos tekintélyét ássa alá, semmint az én álláspontomat. Sem Standeisky Éva, sem senki más nem segít Gyáninak abban, hogy bebizonyítsa: a munkástanácsok összetételét én csupán a nagyipari, a kétkezi munkások gyűjtőhelyeként fogom fel. A mérnökök, gazdasági szakemberek, mindenki, aki bérből és fizetésből élt, köztük nagyon sok kommunista párttag, jelen voltak a munkástanácsokban, ami több évtizede ismert tény. (Más kérdés az, hogy a munkástanácsok az adott történelmi feltételek között életben maradhattak volna-e mint öngazgató szervezetek?) Gyáni megint álvitát gerjeszt, hogy a valóságos vitapontokat elkerülhesse, hogy ne kelljen szembesülnie a tulajdonviszonyok, általában a közösségi tulajdon és a hatalom összefüggéseinek alapkérdéseivel, a munkástanácsok létrejöttével. Igen, ebben az összefüggésben is kimutattam Gyáni prezentista, a rendszerváltás ideologikumát erősítő történelmi-elméleti fejtegetéseinek irányát, az osztályszemlélet bármely fajtájával szembeni zsigeri megvetését, ami társadalomtörténelési szempontból, ha a mai nyugati trendeket vesszük, bizony furcsa, provinciális benyomást kelt.⁴ Persze, megint nem Gyáni ízlése szerint interpretáltam nézeteit, de hát ezt részben megteszik mások helyettem, másfelől pedig tanulmányom célja nem Gyáni nézeteinek igazolása vagy elbeszélő rekonstrukciója volt.

Gyáni a 6. pontban – helyesen – így ír: „S ha már 1956-ábrázolatom szintén a mai rendszer legitimációs ideológiai szükségleteit hivatott kielégíteni, miért lenne akkor másképp az 1968-cal kapcsolatban kifejtett argumentumokkal.” Nem ismétlem meg hát Gyáni által is felidézett pontos értékelésemet, bár megjegyzem, az általa idézett szövegből sem az derül ki, hogy 1968 „világforradalmát” mint fogalmat neki tulajdonítom. Megint apró csúsztatás; meg egyébként is, hogy jutna ilyesmi eszembe, hiszen éppen azt bizonygatom, hogy 1968 valóban forradalmi tendenciáit, potenciálját elhallgatja. A „világforradalom” fogalmát pedig 1968-cal kapcsolatban az alábbi szerzők használják (én distanciálva magamat ettől a meghatározástól, idézőjelben használom, ha már a pontos „olvasatokról” van szó!), a felsorolás nem teljes, bár nem ártana, ha Gyáni közülük néhányat kézbe venne: Robert V. Daniels, Immanuel Wallerstein, Samir Amin, Alan Woods és sokan mások...

Sajnos, Gyáni ebben az összefüggésben is megsértődik. Különösen azt fájlalja, hogy 1968-ról szóló interpretációját egyoldalúnak ítélem, mert 1968 forradalmi tendenciáit negligálta, az amerikai imperializmus vietnami vérfürdőjét említés nélkül hagyta stb. (ami pedig 1968 egyik alapvető oka volt). Én egész érveléséből a fennálló világrend apológiáját olvastam ki. Hermeneutika ide vagy oda, mintha Gyáni sosem hallott volna a tények csoportosításának elméleti-ideológiai jelentőségéről és jelentéséről.

Ebbe a témakörbe tartozik Gyáni 7. pontja is, amelyben azt nehezményezi, hogy egyik írásából a társadalmi igazság(osság)nak egy, a magántulajdonos rend iránti apologetikus elkötelezettségét mutattam ki. Mellékesen mondom, e pontnál Gyáni súlyos intellektuális botrányba keveredik, midőn a kapitalizmus társadalmi formációként való meghatározását az „én szóhasználatomnak” tekinti. Az a körülmény, hogy Marxot nem olvassa, mellékes az ő esetében, de hogy Eric Hobsbawm, a Gyáni által is tisztelt, uram bocsá' marxista történész idevágó munkáját sem ismeri, mély megdöbbenéssel tölt el, nem is szólva Tőkei Ferencről vagy más, a témakör munkáimban elég jól adatolt szerzőiről. Gyáni arra hivatkozik, hogy ő csak leírta az általa idézett szerzők nézeteit, ami nem jelenti azt, hogy azonosult volna velük. Megint csak rosszul olvasnám a magántulajdonra épülő piacgazdaság iránti apologetikus megközelítését? Tanulmányomban kritikailag szóvá teszem Romsics Ignác egyes fejtegetéseit, fogalomhasználatát akadémiai székfoglalóját illetően, s pozitíve éppen Gyánira hivatkozom,⁵ aki Romsicsot ebben az összefüggésben, bár régebbi írásai kapcsán, a tények „alulinterpretáltságában” marasztalja el. Most Gyáni követi el ugyanezt a módszertani hibát („nem veszi észre saját szemében a gerendát”), noha elméleti premisszái, nézetem szerint – még ha emiatt Gyáni ismét meg is sértődik –, az „én terminológiámban” nem lépnek túl a polgári apologetika liberális keretein. De ez részemről egyáltalán nem szitokszó, pusztán a gondolatok, irányzatok specifikus szétválasztásának jelölése, leírása. Az emberiség történetének „természetes rendje” az „én paradigmámban” a közösségi tulajdon, s a modern társadalom története bizonyos értelemben nem más, mint a környezet, a munka, a tulajdon magán-kisajátításának története. Ezért a társadalmi igazságosság fogalma, mint tanulmányomban is igyekeztem kibontani, magában rejti ezt az összefüggést. Ismét leszögezem: az igazságosság, a demokrácia fogalmi vagy kiterjednek a politikai szféra mellett a gazdasági és szociális területekre is, vagy nem jelentenek semmit a polgári társadalom apológiáján és szemfényvesztésen kívül. Gyáni vitacikkében ismételtelen gondolatait rekonstruálja, megint saját magát nem érti, mikor ezt írja: „Tény [...], hogy amikor az állam újraelosztó funkcióra tesz szert, az egyéni szabadság klasszikus liberalizmusban tételezett érintetlensége megszűnik. Igaz, ennek fejében a túrhetetlennek tartott szociális igazságtalanságok jelentősen mérsékelhetők, de legalábbis elviselhető mértékűre csökkenthetők.” Tehát „marxista tollforgatónak” kell ahhoz lenni, hogy valaki evidens módon felismerje Gyáni hibás tételét. Nem szólva itt arról, hogy a jóléti állam kibontakozásának egész folyamatát nagyon leegyszerűsítve elemzi, nem látja annak a világrendszer egészében elfoglalt helyét, noha éppen Ránki professzor igen nagy híve volt a „régioelméletnek”. Az viszont súlyos félreértés, hogy csak a jóléti állam beköszöntével szűnik meg „az egyéni szabadság klasszikus liberalizmusban tételezett érintetlensége”. Ennyit ért Gyáni a klasszikus kapitalizmus történetéből? Az „én paradigmámból” az következik, hogy

az ideológiai természetű jelenségek, az ideológiák „anyagi-gazdasági gyökereit”, keletkezési okait, létrejöttük szociális eredetét, az ideológiákat létrehozó társadalmi és osztályérdekeket komoly elemzőnek illik felmutatni, márpedig e mozzanatok hiányoznak írásaiból, amely mozzanatoknak – engedélye nélkül – én komoly jelentőséget tulajdonítottam. Gyáni önmagát idézve így nyilatkozik: „Midőn a szociális jogok kiterjesztése, az emberi jogok tartalmi és szociológiai univerzalizálása vált a szocialista mozgalom által is pártolt kifejezett céllá, akkor az egyéni szabadságjogok ebből eredő korlátozása kezdte magába sűríteni az igazságtalanság miatt érzett sérelmeket.” Hogy ennek a mondatnak egyáltalán van-e világos értelme akár nyelvi, akár elméleti tekintetben, az önmagában is erősen kérdéses, de az bizonyos, hogy maga a tőkés magántulajdon a szociális kirekesztés oka. Gyáni nem fogta föl a valóban egyszerű igazságot, hogy az állami tulajdon társadalmosítása vezet ki ebből a dichotómiából, ez az eredeti kiindulópontja a szocialista mozgalomnak Marxtól kezdve.⁶ Gyánival ellentétben a történelemben sok munkás (Gyáni kedvéért: bérből-fizetésből élők) megértette ezt a világ igen különböző régióiban. Az „egyéni szabadságjogok” korlátozása a Gyáni-féle felfogásban a tőkés magántulajdon korlátozását (is) jelenti; a másik, a (neo)marxista paradigmában, a „munkástanácsok egyetemes paradigmájában” a magántulajdon korlátozása éppenséggel a szabadságjogok kiterjesztésének gyakorlati feltétele. Ez az, amit Gyáni nem képes/akar felfogni – ’56 esetében sem. Egyszerűen észre sem veszi, vagy figyelmen kívül hagyja a liberalizmus születésétől kezdve létező belső ellentmondásait.

Ő a pártatlan történész szerepében igyekszik tetszelegni, mint a végső igazságok kimondója, irányzatok felett álló tudományos tényező. De ez az értékítélet-mentes történetírás vagy elméleti vizsgálódás valójában sohasem létezett, nemhogy a XXI. század elején, amikor az egységes történettudomány felbomlása mind a kérdésfelvetések, mind a tudomány funkciója tekintetében már szerte a világon evidenciának számít. Van olyan történetírás, amely a hatalom szolgálatában, annak ígézetében létezik, „megdolgozik eltartásáért”, van olyan is, amely funkcióját a hatalom ellenében határozza meg, s minden bizonnyal van olyan is, amely mindkét funkcióban otthon érzi magát. De bárhogyan legyen is, a nyelvi zavarosság, a fogalmi szabadosság vagy a meghatározatlan sokértelműség – hogy mondandómat összegezzem – nem erősíti az elméleti tisztánlátást. Az absztrakt szembeállítások, fogalmi pongyolaságok gyengítik el Gyáni okfejtéseit, nem pedig az én „félreolvasásaim”. Nála csupán a fogalmak mozognak, nincsen mögöttük valóságos történelmi tartalom, konkrét orientáció, az ideológiák szabadon lebegnek, nincsenek történetileg levezetve, noha a történetírás oknyomozó tudomány; mert ha nem az volna, semmiféle tudományos értelme nem lenne. Most sem látom semmi okát annak, hogy értékelésemet módosítsam.

De döntse el az olvasó, hogy az én szövegértelmezési képességemmel van-e baj, vagy Gyáni Gábor elméleti „üzeneteivel”. Gyáni jelen esetben

alábecsüli olvasóit, amikor számításon kívül hagyja, hogy egy még oly „értékmentes” írás is tartalmaz nem idézhető tartalmakat, valamely problémák mellőzését, a tények speciális csoportosítását; és ne feledjük, maga az írás módszere sem „kijegyzetelhető” minőség,⁷ mindebből együtt is adódnak elméleti és módszertani következtetések. Egy dolog kétségtelen: „olvasatom” nem az ő paradigmáján belül áll, a „másik” szempontrendszer alkalmazása esetén a vele szemben megfogalmazott kritikám érvényes, a filológiai mezben felbukkanó csűrés-csavarás és az erre ráépített kritika kártyavárként omlik össze. Ismétlem, szövegei egész koncepcióm lényegét, konkrét állításait egyetlen esetben sem cáfolják. Gyáni Gábor azt gondolja, hogy ha az elméleti pozícióit sikerül filológiai térre átcsúsztatni, elkerülheti a komoly bírálatot. A dolgok nem így állnak. Aki nemcsak történész, hanem ideológus is, annak szembe kell néznie számára szokatlan kritikai megfontolásokkal. A magyar történetírás talán többet nyert volna azzal, ha az egyik vezető mainstream történész, Gyáni Gábor komolyan veszi ideológusi funkcióját és érdemben reflektál a kritikára. Minimális tapasztalatként megfogalmazom írásom végén: Gyáni Gábornak is illene elfogadnia, hogy nem bírálhatatlan személy, és a neomarxista irányzat létezéséhez ideje lenne már hozzászoknia, s tudomásul vennie, hogy a világ sok országa mellett Magyarországon is megszilárdulóban van, mint intellektuális-szellemi irányzat.

Jegyzetek

- ¹ Gyáni „természetesen” figyelmen kívül hagyta tanulmányomban azt a helyet, ahol egy példával illusztráltam Ránki és a marxista történetírás eltérő pozícióját a nem marxista történetíráshoz képest, mégpedig a Horthy-rendszer jellegének megítélésében. Ránki és a marxista történészek e rendszert, „a 3 millió koldus Magyarországot”, „konzervatív-tekintélyuralmi ellenforradalmi rendszerként” határozták meg; velük szemben Romsics Ignác – a holokauszttal terhelt rendszert mentegetve – „korlátozott parlamentarizmusról” beszél, amit legutóbbi írásaiban és előadásaiban is megismétel, lásd pl. (*Népszabadság*, 2012. szeptember 1.), negligálva a rendszer valóságos politikai és osztálytermészetét.
- ² A marxista, marxizmus fogalmak meghatározása külön tanulmány feladata lehetne. De vitatott tanulmányom e vonatkozásban is tartalmaz olyan elemeket, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak a probléma felvetéséhez.
- ³ A Szovjetunió felbomlásának okaival részletesebben foglalkoztam pl. (Krausz 2008).
- ⁴ Főleg egy olyan történész esetében furcsa az osztályszemlélet negligálása, aki fél életét a cselédsors kutatásának szentelte.
- ⁵ Mellékesen megjegyzem, nem helytálló az az állítása sem, hogy „kíméletlen” debatterként a vitapartner „szüntelen és kíméletlen bírálatát” irányzom elő „egyedüli opcióként”. Nem egy ponton fejeztem ki vele egyetértésemet, amelyre Gyáni vagy nem reflektált, vagy nem vette komolyan, mint békülékeny, empátiás vitázó.
- ⁶ Ez volt az én '89 előtti „ellenzéki ségem” elméleti alapja, amelyet ritkán sikerült nyilvános folyóiratokban is megjeleníteni – ahogyan Gyáni fogalmaz – a diktatú-

ra idején. Máskor nem sikerült, sőt... Ez persze nem az az ellenzékiesség, amely Gyáni szimpátiáját kiváltotta, de ettől még létezett, mint szellemi és társadalmi-politikai mozgalom. Gyáni, ha komolyan érdeklődik e kérdéskör iránt, sokféle anyagot talál ehhez is az *Eszmélet* folyóiratban.

- ⁷ Természetesen Gyáni Gábor ezt pontosan tudja, vagyis érti, hogy „részrehajlás” nélkül sohasem írtak történelmet. Legutóbb 2012. augusztus 17-én deklarálta az alábbiakat: „minden krónikairás óhatatlanul szelekcióval jár, áll mögötte egy kimondott vagy kimondatlan értékrend, világkép, ideológia – fejtette ki a történelem”. (Gyáni Gábor akadémikus... 2012) Ám Gyáni úgy forgatja a dolgokat, ahogyan az neki kedvező. Ez alkalomból a konferencián éppen a „kijegyzetelhetetlen” mozzanatok szerepét hangsúlyozta a történetírásban, ám ha ezt én konkrétan megvalósítom, eltorzítom őt.

Hivatkozások

Gyáni Gábor 2010: A történetírás újragondolása. In: Gyáni Gábor: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, Nyitott Könyvműhely

Gyáni Gábor akadémikus a történelmi bűnbakképzésről. (2012) *Bűnbakok az európai és magyar történetírásban*. Történészkonferencia, Zánka, 2012. augusztus 17. <http://www.stop.hu/tudomany/gyani-gabor-akademikus-a-tortenelmi-bunbakkepzesrol/1075102>

Krausz Tamás 2008: *A Szovjetunió története*. Budapest, Kossuth Kiadó
Népszabadság, 2012. szeptember 1. http://nol.hu/belfold/20120901-huszadik_szaszadi_traumaink

Nguillatun, a négynapos mapuche indián szakrális ünnepség nyitó eseménye, Capitán Pastene, 1967